

[2014. január]

A kolozsvári intermezzo – az 1941 és 1946 közötti bő öt év – Jékely Zoltán életének egyik legizgalmasabb és leggazdagabb időszaka magánéleti és költői szempontból egyaránt. A Kolozsvárra visszatelepülő és az ottani irodalmi/kulturális életébe aktívan bekapcsolódó Jékely lírai, prózai és műfordítói életművében is nagyon termékeny ez a néhány esztendő, publicisztikák, esszék tekintetében pedig egyedülállóan gazdag: 1942 és 1944 között a Termés¹ című folyóiratot szerkeszti, '44 októberétől pedig az új kolozsvári napilap, a Világosság² művészeti rovatának szerkesztője lesz.³

A kolozsvári intermezzo időszakának lenyomata az a fekete, „Ásványtani és kémiai jegyzetek” feliratú, ez idáig kiadatlan naplófüzet, amelyet Jékely hagyatékának jelentős részével együtt az OSZK Kézirattára őriz. 1941. május végétől októberig találunk benne bejegyzéseket, majd 3 év kihagyás után, '44 decemberétől a folytatást – ettől kezdve 1946-ig többé-kevésbé folyamatosan vezet naplóját. Az alábbiakban elsősorban a fekete naplófüzet kapcsán szeretném bemutatni Jékely kolozsvári éveit és naplójának néhány jellegzetességét. A napló mellett a kolozsvári évek történetének felvázolásához Jékely családi levelezésére, főként édesapjához és feleségéhez, Jancsó Adrienne-hez írt leveleire támaszkodom.

Ahhoz, hogy megérthessük, mit jelentett számára a visszatelepülés, milyen várakozással tekintett eljövendő – és akkor még véglegesnek gondolt – kolozsvári életére, érdemes néhány korábbi naplóbejegyzést és levélrészletet is áttekintenünk. A második bécsi döntés napján ezt írja noteszébe: „Ezeket a sorokat egy nagymamától maradt kicsi fekete ceruzával írom: Erdély fele a miénk! De Enyed, Valkó, Brassó túlfelől maradt. Mihelyt lehet, hazamegyek Kolozsvárra – talán egyedül, talán Apukáékkal. S ott aztán el kell kezdődjön a vita nuova. Nagymama drága – Brassóját ugyan nem kapta vissza – elviszem magammal emlékét (...) s ezt a kicsi ceruzát, amellyel életünk legnagyobb eseményeit fogom feljegyezni.”⁴

Az idézett bejegyzésből látszik, milyen lelkesedéssel és határozottsággal nézett Jékely a visszatelepülés elé – utólag kolozsvári hat évét szokta intermezzónak nevezni az irodalomtörténet, ő azonban a Budapesten töltött tíz évet tekintette annak. „Tegnap végképp megéreztem: én többet pesti lakos nem lehetek!”⁵ – írja egy levelében édesapjának, Áprily Lajosnak, amikor 1940 októberében hivatalos megbízatással, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársaként Erdélybe utazik, hogy felmérje a visszacsatolt észak-erdélyi területek könyvtárainak állapotát. Már indulása előtt így fogalmaz 1940-es noteszébe: „Ma éjfélkor indulok haza Kolozsvárra. Egyelőre ideiglenes utazás, de talán nemsokára végleg ott maradhatok. Talán valahol már nyilvánvaló, hogy Pestnek, naplónak, sok minden szenvedésnek és örömeinek vége. Nem én kerekítem regényesre az életemet, az életem kerekíti ilyen regényesre magát.” Útja során írt másik levelében ezt írja édesapjának: „Pest eltűnt a szemhatár alatt. Nem is éltem én ott soha – mindig idehaza voltam.” Ekkor már végleges benne az elhatározás, hogy amint lehet, Kolozsvárra költözik – 1940–41-es naplóját ezzel a bejegyzéssel zárja: „A naplóm itt abbamarad: 1941 május 18-án mentem vissza Erdélybe.”

A tanulmány címéül választott „Zsoli Kolozsvariensis” kifejezést visszaköltözése után nem sokkal, május végén írja le Jékely: „Mindekit csókol Zsoli Kolozsvariensis” – zárja apjának írt hosszú beszámolóját. A már említett fekete naplófüzetet Kolozsváron kezdi vezetni. A füzet első lapjain számos idézetet találunk – Jékely noteszei, naptárai, naplófüzetei tele vannak a magyar és világirodalomból vett, illetve utazásai során templomokban, épületeken, sírköveken olvasott és feljegyzett szövegekkel. Többek között Ady-, Madách-, Dante-, Apollinaire-, Rilke-, Flaubert-idézetek szerepelnek itt, legtöbbször eredeti nyelven.

Visszaköltözése után néhány héttel, 1941. június 11-én Marosvásárhelyre utazik a könyvnapokra. Idézem naplóját: „11. és 12-én Marosvásárhelyen voltam a könyvnapon Makkai Lacival. Repülőgépen utaztunk oda s vissza. A két út között, felhős homályban, mennyei édességben lappang Jancsó Adrienne emléke, akit talán az első pillanatban megszerettem, még ott a könyvsátorban. Székelyruhában volt, haja sárgállott, mint a tearózsza, verseimről beszélt, gyermekes volt és hetykén intelligens, s talán a kelletemnél jobban, izgatótabban várt engem. Kötetem (Új évezred felé) már megvolt neki – dedikáltatta. Ezt írtam be, ismeretségünk első percében:

»Édes gyermekkorom, mely denevéren
repülsz az úr nagy játszóterén,
gyermekkori első szerelmi kín,
csodáidat mégegyszer újraélem.«

S noha akkor még túlságosan előlegzettnek éreztem ezt a célzást, azóta, azután olyan dolgok fejlődtek kettőnk között, hogy nem kell megbánjam, amit írtam.”

A kolozsvári évek egyik legfontosabb eseményét, Jékely legnagyobb szerelmi élményének első pillanatait örökíti meg az idézett naplóbejegyzés – Jancsó Adrienne-t egy év múlva feleségül veszi Jékely Zoltán, két gyermekük szintén Kolozsvárt, a háborús évek alatt születik. Ezt a júniusi naplóbejegyzést követi még néhány a nyár folyamán, Jancsó Adrienne-hez írt versek első fogalmazványai, majd pár hónapnyi szünet után így folytatja naplóját november végén: „Ami az utolsó bejegyzés óta történt velem, – azt Adrienne-hez írt leveleim és verseim tudják. A többi – ami nincs bennük – feljegyzésre nem érdemes. (...) Teljesen roskadtnak és töredelmesen az övé vagyok, az övé testem lelkem.”

A naplóbejegyzések és a Jancsó Adrienne-hez írt levelek is kitűnően szemléltetik, hogy az álmok mekkora szerepet töltenek be a versalkotás folyamatában Jékelynél. Jékely naplóinak talán legfőbb sajátossága ez: az álombeli események és színterek a valóságnál nagyobb súllyal jelennek meg, sokszor a versek csíráival vagy kész, ébredéskor gyorsan lejegyzett versekkel. Egy későbbi feljegyzésében így vall Jékely az álmok szerepéről, éppen a tárgyalt időszakra utalva: „Az álomnak a '40-es években kezdtem egyenrangú fontosságot tulajdonítani, vagyis körülbelül akkor, amikor a külvilág borzalmi kezdtek kifejezhetetlenné válni, vagy nem volt meg hozzájuk a feldolgozóképeség, látószög. Az álombeli élmény azonban, csodálatosképpen, általában valami távlatlalt s feljegyzésre kényszerítő többlettel jelentkezik.”

A fekete naplófüzetben háromévnél több kihagyás következik, 1944 decemberéből származik a következő bejegyzés. Zsebnaptárak, noteszek maradtak fenn ebből a három évből is feljegyzésekkel, álom-leírásokkal, verskezdeményekkel, ám folyamatos szövegű naplót ezalatt nem vezetett Jékely. Ha rekonstruálni akarjuk a '41 és '44 közötti időszak történéseit, elsősorban szüleinek írt leveleire támaszkodhatunk.

1941–42-es leveleinek hangvételét még a megtalált szerelem boldogsága határozza meg, valamint a Kolozsvárra való visszatéréssel járó optimizmus és lendület. 1942 elején Jancsó Adrienne Kolozsvárra költözik, bár házasságot – Jékely első feleségétől, Pasteiner

Évától való válásának elhúzódása miatt – csak júliusban köthetnek. '42 nyarán így ír szüleinek: „Én és Adrienne elég jól vagyunk. Ha a válás nem volna még előttünk a maga bizonytalanságaival – mi volnánk a világ legboldogabb szerelmespárja. Sohasem volt fogalmam ekkora szerelemlről. Úgy dédelgetem őt és magát e hatalmas érzelmet, mint valami földreköszöntött mennyországi csodát. Bár örökre tartana!!!”

1943-ra a háború eseményeinek előrehaladtával, az életkörülmények egyre nehezebbé válásával leveleinek hangvétele is egyre komorabb, rezignáltabb. „Ha nem volnék alaptermészetem szerint »léha« ember, a sok ocsmány mindennapi gond alatt tepertyűvé zsugorodna bennem a lélek, s már rég a városszéli szemétdombokon kajtatnék eldobott kesztyűk és fakanalak után... Hóhatalan karácsony ígérkezik, sajnos, nemcsak hóhatalan, hanem sok más-talan is” – írja '43 decemberében, már családapaként.

1944 a kolozsvári magyarság számára a háború talán legtragikusabb éve. Június 2-án az amerikai légierő bombázza a várost. Így ír apjának a bombatámadásról: „Tudom, kötelességem lett volna azonnal életjelt adni magunkról, de a túlélés kegyelmi állapotában hetvenkedésnek és ágálásnak hatott volna a legegyszerűbb sürgöny is. (...) Bizony itt-ott láttam, hogy egy-egy marék véres iszap maradt egy-egy emberből. És még sok minden egyebet láttam és megéltem, ezekről azonban nem lehet részletezőn írni, mert nincs bennem semmi krónikáskezdő.” A román kapituláció időszakában kapja a hírt arról, hogy Bigyusnak becézett Márta húga második gyermeke születése után fél órával meghalt – ez a haláleset az első az akkor kezdődő családi tragédiák sorában. Apja Tetön című versét idézve így indítja augusztus végén kelt levelét: „Nem is tudom, hogyan kezdjem, legjobb volna így: »ősz nem sodort még annyi árva lombot« ... mert lombnak, árva lombnak érzem magunkat. (...) Nem tudok semmi egyebet írni. Minden személyes adat kínos bagatellnek hatna: a román kiugrás másnapján. A Bigyuska nagy bánata még elevenen kering körülöttünk, még mindig könnyezünk, ha eszünkbe jut a Szentgyörgypusztá korán elhervadt virága.” Szülei több levélben is a visszatelepülésre biztatják. '44 szeptemberében kelt levelében megrázó őszinteséggel vall arról, miért nem menekül el Kolozsvárról: »Apuka, Anyuka! Értsék meg, hogy én nem vehetek részt egy ilyen gyáva rohanásban, nem tehetem ki magam annak, hogy gazember neobarokk csiszliknek nevezzenek azok, akik itt maradnak! Adriennek, aki mindenkoron itt akar maradni, majd ott, túlfelől, a menekülsors mocskától hogy néztek a szemébe? Talán megélünk, s megérjük az új világot – melynek esetleg résztvevő polgáraivá is válhatunk még...«” A következő családi tragédia sem sokáig várat magára – október közepén az Erdélyt előzől szovjet csapatok 3000 kolozsvári civillel, köztük sok értelmiséggel együtt elhurcolják lakásáról Mikecs Lászlót, 6a neves csángókutatót, Jékely sógorát. Elhurcolásáról Jékely próbálja meg értesíteni hűgát és szüleit, de ekkor a levelek eljuttatása már szinte lehetetlen, a családtagok hónapokon át semmit nem tudnak egymásról. Ebben az időszakban, '44 decemberében kezdi ismét vezetni a fekete naplófüzetét. Első bejegyzése egy álmoleírás Patyinak becézett Endre öccséről és Mikecs Lászlóról, akik szinte minden álmában meglátogatják. Idézem naplóját: „Bár tudnám odafokozni álomban-közlekedő hatalmamot, hogy ezzel pótolhatnám a valódi találkozásokat, bár lennének erősebbek ezek az álmok, mint maga az életem!” A bejegyzés végén szerepel Kiáltás halottak után című, „Be szégyellem, be resteltem, hogy élek, / mikor maholnap mindenkim halott” kezdetű versének első változata, ezzel a hozzáfűzéssel: „Lelkiállapotomat ez a vers fejezi ki jobban minden részletezésnél.”

Néhány nappal később, mikor tudomására jut, hogy a háború minden valószínűség szerint már Visegrádot is elérte, szülei iránti aggodalmának ad hangot naplójában. Bejegyzése fontos dokumentuma a már korábban hangsúlyozott, Jékely költészetét mindvégig meghatározó álom-napló-vers-összefüggésnek, és egyben ars poetica jelentőségű is. Idézem: „A háború Váciig, sőt azóta tán Visegrádig ért. Mi van a Szentgyörgypusztá szerencsétlen lakóival? Dobog-e még Anyuka rossz, beteg szíve – vagy már örökre elhallgattatta az első közeli ágyúszó? Tegnap éjjel szörnyű álomra ébredtem: meghalt, koporsóban feküdt, közeledett, tán le is zajlott a temetése. Felébredve sikerült koncentrálnom, rögzítenem magamban az álom minden borzalmát, irtózatát, úgy, hogy hosszú és bizarr vers lett belőle, melynek utolsó strófáit még szinte ebben a félálom-állapotban alkottam meg. (Anyám, anyám, te legnagyobb szó – s még vagy 10 sor ezután.) Most, hogy le is gépeltem, kegyetlennek, szinte szívtelennek érzem magam: a borzalom szinte teljesen elpárolgott, maradt a mű, a mindenben felülkerekedni akaró költő-lélek terméke.”

'45 elején még mindig semmi híre nincs szeretteiről. Egymás után küldi a leveleket, újra és újra megírja, hogy Mikecs László orosz fogságba esett. „Ez már talán az ötödik palackpostám: ha erre se kapok választ, kétségbeesem” – írja egyik februári levelében. Naplójában pedig így fogalmaz: „Ijesztő közönyösség van bennem a sorsuk iránt. (...) Olyan aszimentális, érzelmetlen, melankóliát is mérsékelt tartalmazó üres ember lettem, mint egy kirgiz vagy egy kazahsztáni szovjet-harcos, akinek szintén van valahol apja-anya, kishúga... Még álmaim sem a régiéek.” Március elején még mindig nem tud szeretteiről. „Úgy látszik, még sokáig kell az álmokra bíznom magam” – írja. Nem sokkal később ismerősök hoznak hírt arról, hogy szülei és testvérei épségben átvészelték a háborút. „Leírhatatlan örömtöt okozott a hír, hogy mindnyájan megmaradtak, még Patyi is, akiért – most bevallom – a legtöbbet aggódtam. (...) Megváltozott körülöttem a világ! Már érzem, hogy nekem is jogom van az élethez, tudván, hogy a többiek, szeretteim is élnek” – írja március 19-én kelt levelében. Naplójában azonban más aspektusból ír a hír rá gyakorolt hatásáról: „Idestova egy hónapja, hogy hírt adtak magukról. Azóta más ember vagyok: Rosszabb, hitványabb. Életben maradásuk híre elsodorta az élni vágyás gátlásait, s azóta semmi sem tart vissza a silány, tartalmatlan kalandozásoktól. Könyv is csak nagyritkán kerül a kezembe – akkor is Rilke, akihez gyónni térek meg.”

Az erdélyi életkörülmények egyre nehezebbé válnak, Jékelynek az állandó létbizonytalanság mellett élelmiszerhiánnyal, súlyos anyagi problémákkal kell nap mint nap megküzdenie, kényszerű kompromisszumokkal teli szerkesztőségi munkája a Világosságnál pedig egyre terhesebb számára. '45 nyarán naplójában és leveleiben is megfogalmazódik a visszatelepülés vágya. Naplójában így ír: „Június van – de novemberi ködök bennem s körülöttem. Meddig bírom még a hazugságok életét? Az emigráció vágya egyre konkrétabb formákat ölt lelkemben. Inkább ott érzem magamat »árulónak«, mint itt érzem magamon a magyarok állandó rosszsallását azért, mert a Világosságban látják a nevemet.” Apjának írt levelében pedig így fogalmaz: „Sokszor fog el a vágy, hogy odarepüljek a völgy csendes házába. Milyen érdekes játéka a sorsnak, hogy innen végképp ez a Duna menti házikó az otthonom! Ubi mater, ibi pátria.”

'45 őszén, elhurcolása után majdnem egy évvel kapja a hírt Mikecs László haláláról. A vele együtt elhurcolt Jancsó Béla, Jancsó Adrienne unokatestvére hozza haza igazolványát felesége és kislánya fényképeivel, melyeket kimentett a halott zsebéből. Így ír róla Jékely: „Ennyi maradt ebből a rendkívüli, nagyrahitott emberből! Taganroiban halt meg december 2-án, vérhas után fellépő tüdőgyulladásban. Utolsó szavai ezek voltak: Rosszak az emberek! – s ezt ő kellett mondja, aki anyyra hitt az emberségben, a jövőben, az életben.” E bejegyzést követően, tehát '45 októberétől '46 májusáig nem vezet naplóját. A 7 hónapnyi hallgatás után, május 7-én, a második világháborút lezáró és Erdélyt végleg Romániához csatoló párizsi békeszerződés napján ezt írja naplójába: „Ma tudtuk meg a párizsi döntést: Erdélynek vége. Szívem, mintha félkilos vasdarab vándorolna benne, olyan sajnó-nehéz: meg akar állni a szívverésem. Életem legrettenesebb, majdnem elviselhetetlen lelki fájdalomából, a francia rádióhír vétele után, ezt a néhány verssort írtam: Mintha anyám meghalt volna, / szívemben akkora a bánat, / Hideg hullának látom hazámat...” – és bejegyzés naplójába Sirató című, a kolozsvári évek talán legerőteljesebb és legtragikusabb versének első változatát.

Erdélyi életének jövőjét egyre bizonytalanabbnak látja, egyre többet foglalkoztatja a visszatelepülés gondolata. Egy nem sokkal

korábban kelt levelében, '46 húsvétján veti papírra a visszatelepüléshez vezető lélektani folyamat talán legfontosabb mondatát: „csak még egyszer sétálhatnánk együtt a kertjében, ott fent, ahonnan annyi víz és annyi völgy látszik – ahonnan mindig Erdélyre gondoltunk. De milyen más volt Erdélyre gondolni, mint Erdélyben élni!” 1946 júliusában pedig már így fogalmaz: „ide már alig köt valami”. Ez után következik be az a családi tragédia, amely a háborús évek minden átélt szörnyűségénél jobban megrázza a családot, és amely megkérdőjelezhetetlenné teszi Jékely Magyarországra való visszatelepülését. Ismét a naplóját idézem: „Bigyus egyetlen gyermeke, Mikecs Laci utolsó földi emléke, július 26-án meghalt Debrecenben, vérhas vitte el. Apuka családjunk történetének legszomorúbb levelében közölte a hírt aug. 12-én. Egyedül voltam otthon, alkonyati-sötét lakásban, s könnytelen sírással, lehetetlen elesettséggel jártam fel s alá. (...) A levél egyebet is tartalmazott: fojtott apai zokogástól fulladt hívást, hogy menjünk ki innen. Ezzel eldőlt a harc bennem. Szeptemberben itthagytam ezt az Erdélyt, melyet a történelem úgyis napról napra jobban elidegenít.” A bejegyzés végén naplójába másolja az Annácska halálára írt versét, és ezzel kolozsvári naplója véget ér. 1946 novemberében tér vissza Magyarországra 3 éves Adrienne lányával, felesége és fia egy év elteltével követik őket. '47 nyarán még lejegyez a fekete naplófüzetbe egy-két álmot, majd ezt a sok évvel későbbi bejegyzést olvashatjuk: „Kb. 1957-ig – 10 év! – nem vezettem naplót, de álmaimat különféle papírdarabokra olykor-olykor feljegyeztem. Ezeknek egy része előkerül, – vagy került. A házkutatások 10 esztendeje volt. Sok ember járta meg, s mások is miattuk – hogyha noteszébe, feljegyzéseibe őszinte volt, vagy neveket írt be s telefonszámokat. Ezt is, s az előzőt is (a Pál utcai fiúk-borítójút) Báthori Zoltiékhoz menekíttem, amikor 1957 februárjában Lengyel Balázst elvitte az ávó...”

A kolozsvári intermezzo után tehát az elhallgattatás évtizede következik verseskötetének bezúzatásával, írószövetségi kizárással, naplórás nélkül. A fekete naplófüzet üresen maradt lapjaira már csak az 1939/40-es itáliai naplófeljegyzéseit másolja be Jékely. Jelen írás keretein belül nem volt módom szót ejteni a kolozsvári napló számos egyéb tartalmi és formai sajátosságáról – például arról a Jancsó Adrienne-nel való megismerkedést megelőző rejtélyes szerelmi kalandról, amelyről kizárólag francia nyelven írt, vagy a legjobb barátjára, Berenczei Kováts Gyulára vonatkozó különlegesen érdekes bejegyzésekről – de reményeim szerint a kolozsvári évek legfőbb eseményeinek bemutatásával sikerült áttekintést nyújtanom naplórásának és levelezésének fő sajátosságairól.

JEGYZETEK

1 1942 és 1944 között megjelenő kolozsvári irodalmi és művelődési folyóirat.

2 1944. okt. 18-án, egy héttel a város szovjet megszállása után indult kolozsvári napilap.

3 Jékely kolozsvári időszakának publicisztikai írásaival és szerkesztői tevékenységével részletesen foglalkozik Kántor Lajos Jékely Zoltán kolozsvári testamentuma című tanulmányában (= K. L.: Itt valami más van. Bp., Héttorony Könyvkiadó, 1992, 185–227.), Jékely Világosság-beli publicisztikáival pedig Vallasek Júlia Tömondatokban a jelen valóságairól c. tanulmányában (Holmi, 2013. április).

4 A tanulmányban idézett naplórészletek Jékely kiadatlan naplóiból, feljegyzéseiből származnak, forrásukat a továbbiakban nem jelzem lábjegyzetben. A naplókat, noteszeket az OSZK Kézirattára őrzi.

5 Jékely Zoltán szüleiével folytatott levelezése jogutódainak tulajdonában van, nagy részük publikálatlan (a Jékely Zoltán és Áprily Lajos 1940–46 közti levelezésének egy része megjelent a Holmi 2013 áprilisi számában).

6 Mikecs László (1917–1944), történész, néprajzkutató, nyelvész, Jékely Zoltán sógora.

A 2013. november 15-én a Petőfi Irodalmi Múzeumban megrendezett, Csillagtoronyban c. Jékely-konferencián tartott előadás szerkesztett változata.

Kategória: Sétatér

Denumire autor: Péterfy Sarolt

Látó Szépirodalmi Folyóirat